

УДК 811.161.3
ББК 81.2Бел-5

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ АНТРАПАНІМІКОНУ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ БЕЛАРУСКІХ АЎТАРАЎ XIX СТАГОДДЗЯ

Г.В. Юдзянкова

Статья посвящена исследованию поэтонимов. На материале языка художественных произведений литературы Беларуси XIX века рассмотрена структура и семантические особенности мужских личных имен.

Ключевые слова: поэтоним, антропоним, полная/неполная форма, коннотация.

У наш час у лінгвістычным асяроддзі асаблівая ўвага надаецца вывучэнню анамастыкі ў цэлым і, у прыватнасці, пытаннем семантыкі і функцыянавання ўласных імёнаў у мове і маўленні. Анамастычная лексіка займае важнае месца і ў структуры мастацкага твора: выступае як выразны тэкстастваральны сродак, з'яўляецца адметнай асаблівасцю творчай індывідуальнасці пісьменніка, успрымаецца як сістэма ўласных намінацый, якая выконвае ў мастацкім творы найважнейшыя семантыка-стылістычныя функцыі.

Літаратурная анамастыка – параўнальна новая дысцыпліна для лінгвістычнай навукі, што пацвярджаецца адсутнасцю агульнапрынятай дэфініцыі для гэтай навукі: *онамапаэтыка* (Э. Магазанік), *стылістычная анамастыка* (Г. Зайцава), *літаратурная антрапаніміка* (Ю. Карпенка), *паэтычная анамастыка* (С. Зінін, Н. Падольская), *паэтыка оніма* (В. Калінкін). Апошні з пералічаных тэрмінаў, на думку яго стваральніка, патрабуе замены на больш лаканічны і аднаслоўны – *паэтонімалогія*, спецыфічным прадметам даследавання якой з'яўляецца *паэтонім*. В. Калінкін, гаворачы пра антыномію *онім – паэтонім*, вылучае наступныя адрозненні гэтых паняццяў: 1) паэтонімамі, як

правіла, абазначаюцца не рэальныя, а існуючыя ў творчым мысленні аўтара і (праз тэкст твора) ва ўспрымальнай свядомасці чытачоў ідэальныя вобразы выдуманых ці рэальных аб'ектаў, названых уласным імем; 2) уласныя імёны адрозніваюцца прыныповавай дынамічнасцю зместу, няўстойлівасцю адносна прыналежнасці да анамастычнай ці апелятыўнай лексікі; 3) гегемонія эстэтычнай функцыі паэтоніма і дамінаванне ў семантычнай сферы «паэтычных» канатацый [3, с. 97].

Як вядома, развіццё літаратурнай анамастыкі адбываецца нераўнамерна: анамастыкон адных аўтараў даследаваны больш, чым другіх. Да першай групы ў айчыннай лінгвістычнай навуцы можна аднесці мову такіх творцаў, як Якуб Колас, А. Мрый, Ф. Янкоўскі (В. Шур, Г. Усціновіч, Н. Чабатар), Янка Купала (В. Ляшчынская), М. Багдановіч (Ю. Гурская), У. Караткевіч (Г. Семянькова), Янка Брыль (Л. Жураўская). Г. Марчук (С. Бут-Гусаім); антрапанімікон драматычных твораў паслядоўна даследуецца В. Рагаўцовым, твораў фальклору і казак – А. Рогалевым.

Цэнтральнае месца ў анамастычнай прасторы мастацкага дыскурсу належыць антрапанімам, таму «вывучэнне літаратурнай антрапаніміі – гэта магістральны накірунак у сучаснай літаратурнай анамастыцы» [8, с. 116]. Аналізуючы развіццё айчыннай

літаратурнай анамастыкі і літаратурнага антрапоніма, у прыватнасці, Г. Басава адзначае, што адной з асноўных задач у гэтым накірунку з'яўляюцца збіранне і сістэматызацыя фактычнага матэрыялу кожнага літаратурнага перыяду, жанру, каб з фрагментарных даследаванняў стварыць прыкладную літаратурную анамастыку [1, с. 226]. Улічваючы гэта і адсутнасць у беларускім мовазнаўстве комплекснага даследавання асаблівасцей антрапанімікону мовы мастацкіх тэкстаў літаратуры Беларусі XIX стагоддзя, а таксама разглядаючы адзначаны перыяд як новы ў гісторыі беларускай мовы, мы звярнуліся да творчасці А. Абуховіча, Ф. Багушэвіча, К. Вераніцына, В. Дуніна-Марцінкевіча, В. Каратынскага, Яна Чачота, Янкі Лучыны і інш.

У гэтым артыкуле, мы звернемся да аналізу мужчынскіх уласных асабовых імёнаў (фактычны матэрыял складае каля 250 адзінак), якія з'яўляюцца галоўнымі кампанентамі антрапанімічнай прасторы тэкстаў вышэйназваных аўтараў.

Прынята лічыць, што сігніфікатывнае значэнне ўласнага асабовага імя – гэта ўказанне на гендэрную прыналежнасць рэферэнта, аднак паэтонім валодае большай сэнсавай насычанасцю. Так, адзін і той жа персанаж (рэферэнт) можа быць абазначаны некалькімі імёнамі з рознымі сігніфікатамі. Яскравым пацвярджэннем гэтаму з'яўляецца паэма Ф. Багушэвіча «Кепска будзе», у якой галоўны герой ідэнтыфікуецца 5 варыянтамі свайго каляндарнага імя *Калістрат* (канан., правасл.), паколькі яно было незразумелым для сялянскага асяроддзя: *Аліндарка, Каліндарка, Каліста, Ліндарка, Скаліндарка: Паказалі усё чыста, / І што імя мне Каліста / Што завуць мяне Ліндарка / Так, на смех, што чыста гол, / Як ліндар, што на фальварку: / Вось маёнтак – ён ды вол.* Як адзначае І. Воранава, «у мастацкім тэксце анамастычныя адзінкі звычайна з'яўляюцца знакамі адметных штучных сігніфікатаў, створаных аўтарам і ўспрынятых чытачом, паколькі дэнататамі ў такім выпадку з'яўляюцца не толькі матэрыяльныя прадметы рэчаіснасці, але і ідэальныя, выдуманая аўтарам» [2, с. 9].

Мужчынскі антрапанімікон у сваёй большасці аднаслоўны і прадстаўлены тыповымі

хрысціянскімі імёнамі, уласцівымі рэальнай антрапанімічнай сістэме разглядаемага перыяду, што пацвярджае палажэнне Ю. Карпенкі аб другасным характары літаратурнай анамастыкі, якую можна вызначыць як «суб'ектыўнае адлюстраванне аб'ектыўнага» [4, с. 35]: *Антон, Апанас, Астап, Ахрэм, Базыль, Гапон, Грышка, Даніла, Зміцер, Мацей, Мікіта, Мірон, Прахор, Пятрусь, Саўка, Халімон* і інш. Некаторыя з гэтых адзінак архаізаваліся і выйшлі з актыўнага ўжытку ў сучасным іменаслове. Паводле структуры намі вылучаны поўныя (афіцыйныя, так званыя пашпартныя) і няпоўныя (размоўныя) формы наймення персанажаў.

Поўныя формы мужчынскіх асабовых імёнаў з'яўляюцца малаўжывальнымі і выкарыстоўваліся аўтарамі ў наступных выпадках: для ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў вышэйшага са слоўя (*Аляксандр* – суддзя, *Антон, Дамінік, Станіслаў* – пань), інтэлігенцыі (*Віктар* – паэт, *Уладзіслаў* – настаўнік), паважаных у грамадстве асоб сталага ўзросту (*Мірон* – бацька Гапона): *Пан маршалак Пачціўскі з панам Зацнеўскім толькі што прыехалі. Пан Станіслаў на сваім арабчыку* (В. Дунін-Марцінкевіч, *Залёты*); *Ён к сынам Ўладзіслава прыставіў займацца. / Рэдкі быў чалавек ён, уласнаю працай / Да навукі прабіўся старанна, рупліва...* (В. Дунін-Марцінкевіч. *Благалавёная сям'я*).

У некаторых выпадках экзатычныя, рэдкія для беларускага антрапанімікону ўласныя імёны ў сваёй афіцыйнай форме ўжываюцца для рэпрэзентацыі незвычайных персанажаў (напрыклад, звязаных з цёмнымі сіламі): *Альберт* – чарнакніжнік, і праз гэта зрабіўся багаты... *Старыя нагадвалі маладым і недасведчаным, каб пазбягалі Альберта і сяброўства з ім* (Ян Баршчэўскі. *Шляхціц Завальня*).

Няпоўныя формы найменняў з'яўляюцца стылістычна маркіраванымі і найбольш частотнымі сярод зафіксаваных намі адзінак, што тлумачыцца традыцыйнымі ўяўленнямі беларусаў, а таксама ўжываннем такіх адзінак у пераважна для ідэнтыфікацыі сялян. Такія антрапонімы надзвычай вар'яцывыя, што з'яўляецца вынікам адаптацыі хрысціянскіх імён (гл. табл. 1).

Асноўныя формы мужчынскіх асабовых імёнаў у творах літаратуры Беларусі XIX стагоддзя

Поўная форма	Размоўныя варыянты	
	фанетычны	марфалагічны
<i>Іван*</i>	<i>Ян</i>	<i>Янка, Янук, Ясь, Ясік</i>
<i>Васіль*</i>	<i>Базыль</i>	—
<i>Агафон</i>	<i>Гапон</i>	<i>Гапонка, Гапончык</i>
<i>Пётр</i>	—	<i>Пятрок, Пятрук, Петручок, Пятрусь</i>
<i>Антон*</i>	<i>Антоні</i>	<i>Антось, Антоська</i>
<i>Мірон*</i>	<i>Мірун</i>	<i>Міронка</i>
<i>Дзмітрый</i>	<i>Зміцер, Зміцёр</i>	<i>Змітрак</i>
<i>Харытон*</i>	<i>Хартон</i>	—
<i>Фёдар</i>	<i>Хвядор, Хведар, Хвёдар</i>	—
<i>Багдан*</i>	—	<i>Багданак</i>

* – зафіксавана ў тэксе.

Выкарыстанне аўтарамі ў творах такіх эмацыйных форм уласных імёнаў з’яўляецца сродкам вар’іравання моўнай экспрэсіі і абумоўлена прагматычным кантэкстам. Успрыманне сэнсу пэўнай варыяцыі імені залежыць ад канкрэтнай сітуацыі, чалавечых адносінаў, апісаных у творы. Так, формы з фармантамі *-к-, -ок-, -ык-, -ечк-, -ік-, -ак-, -аньк-, -ачк-*, ужытыя ў адносінах паміж сваякамі, сябрамі, блізка знаёмымі людзьмі, набываюць фамільярна-сяброўскае значэнне: *Бачыш, Антосечка! Просты мужык, без прасветы, а якую даў табе маральную навуку...* (сястра звяртаецца да брата. – Г. Ю.) (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты); *Стась... Хачу сказаць – пан Станіслаў, – з самага маленства, кожную хвілю, на кожным кроку, у кожным найменшым нават выпадку, быў такі шчыры мой прыяцель* (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты); *Тадорка, каханы, саколіку ясны! / горка твая доля, да і мы ж няшчасны...* (В. Дунін-Марцінкевіч. Быліцы, расказы Навума); у адносінах да дзяцей і падлеткаў маюць значэнне ласкі, пяшчоты: *Іх, сяброў маленькіх, / Бачыць рад я на палатках – / Змітрака, Марцінка, Юрку, / Даміцэлю і Пракседку* (Ян Чачот. Вясковыя ўцехі).

Эмацыянальна насычанасць узмацняе ўжыванне асабовага імя разам з мянушкай, асабліва калі яна ўтворана ад прозвішча, або часткай прозвішча-кампазіта: *Хрэн табе ў вочы, – жонка, а жонка! Хадзі ды паўзірайся, як дачка твая з Грышкам Цюхайчыкам галубіцца!* (адным з кампа-

нентаў парадыйнага «шляхецкага» прозвішча *Цюхай-Ліпскі з’яўляецца апелятыў цюхцяй – разм. неадабр. ‘непаваротлівы, няспрытны, абьякавы да ўсяго чалавек; няўключда’); Бяры кубак ды выні за здароўе маладых Грышкі Ліпскага з Марысяю і падзякуй богу. Што лёгка вырабіўся ад суда* (В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская Шляхта).

За некаторымі асабовымі ўласнымі імёнамі, якія, як правіла, ідэнтыфікуюць эпізадычных персанажаў і ўжываюцца ў мастацкім тэксце ў размоўнай форме, замацаваліся пэўныя канатацыі – «дадатковыя семантычныя і стылістычныя адценні, якія накладваюцца на асноўнае значэнне і надаюць эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку выказванню (урачыстасць, фамільярнасць і інш.)» [7, с. 68]. Такія адзінкі набылі абагульнена-сімвалічнае значэнне і могуць актуалізоўвацца ў тэксце ў множным ліку, выконваючы не характарыстычную, а намінатыўную функцыю: *Маладзенькі Саўка пры музыцы стане, / Міленькай Агаты ў вочкі загляне, / Тупне нагой трэйчы, аж уздрыгнуць дзеўкі, / Дый вядзе пад скрыпку гэтакі прыпеўкі...* (В. Дунін-Марцінкевіч. Быліцы, расказы Навума); *Пакуль новы год настане на свеце, / Календар гэты, паночкі, купеце!.. / Адначаска, калі будні, свята, / І гдзе бываюць якія кірмашы, / Гдзе сабяруцца Янкі, Саўкі нашы...* (Я. Лучына. Пакуль новы год настане на свеце...).

Канатацыі мужчынскіх асабовых імёнаў

Уласнае асабовае імя	Канатацыя	Колькасць зафіксаваных выпадкаў
<i>Астатка</i>	Музы'ка	2
<i>Ананя</i>	Музы'ка (скрыпач)	3
<i>Саўка</i>	Малады бесклапотны юнак	5
<i>Пятрук/Пятрок</i>	Бедны селянін	4

Гэтая асаблівасць паэтонімаў найбольш яскрава адлюстравана ў прыказках і прымаўках, якім уласціва перавага канатацыйнага кампанента асабовага ўласнага імя над намінацыйным (пры дапамозе якога ідэнтыфікуецца канкрэтная асоба, персанаж). На думку даследчыкаў, многія ўласныя імёны як «онімы-кампаненты ўнутры прыказак дэактуалізаваліся, як бы растварыліся ў агульным сэнсе прыказкі» [5, с. 213]: *Хіцёр Зміцёр, ды і Саўка не дурань* – г. зн. адзін хітры, ды й другі не дурны. У прыказках тыпу *Ігнат не вінават, і Аўгіння не вінна* апазітыўныя ўласныя імёны функцыянальна тоесныя асабовым займеннікам *ён і яна*, бо ўтвараюць супрацьпастаўленне *мужчына – жанчына*. Сэнс прыказак не змяняецца, але ў выпадку замены ўласнага імя іменем агульным або займеннікам знікае выразнасць, экспрэсія.

Пры называнні персанажаў, якія з'яўляюцца не беларусамі, а прадстаўнікамі іншых народаў, пісьменнікі карыстаюцца характэрнымі для антрапанімікону пэўнай мовы імёнамі: *Зыгмунд, Эдмунд, Карл, Фелікс, Эдвард* (польск.), *Ларс* (шведск.): *Але Ларс, шведскі ротмістр, ужо іх чакае – / Акружыў і знішчальным агнём спатыкае* (Дунін-Марцінкевіч. Шведы на Літве). Значную частку такіх адзінак складаюць імёны яўрэйскага паходжання для ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў гэтага народа, як правіла карчмароў: *Бэра, Ёсель, Іца, Мордка, Хаім, Шлёмка, Шмуїла: Адагрэца б у карчомцы... / Дык я вінен грошы Шлёмцы, / Каб не даў часам па карку!* (Я. Лучына. Што думае Янка, везучы дрывы ў горад); *На шчасце, з блізкага маёнтка ехаў конна аканом і, чуючы пранізлівы крык арандара, павярнуў да карчмы. Ёсель бяжыць насустрач аканому* (Ян Баршчэўскі. Шляхціц Завальня). Для стварэння адпаведнага культуралагічнага фону мова прадстаўнікоў гэтай нацыянальнай групы арганізуецца адпаведным чынам: *Ясны пане! сто з тут*

цуць, / Цы я магу ўсё знаць... / Каб я таго не цыніў, / То напавер і не даў, / Хоць Гапончык і прасіў / Маёй Сэйны сто бог крыў! (В. Дунін-Марцінкевіч. Гапон); *Яно так, Навумка! Але з ты, Цітацка, сказы, цы заплаціс?* (В. Дунін-Марцінкевіч. Ідылія).

Адзінкавымі з'яўляюцца так званыя некаляндарныя імёны тыпу *Акула, Карпа: Так стары Акула вячэрняй парою, / Седзячы на прызбе, бедаваў думою...* (В. Дунін-Марцінкевіч. Быліцы, расказы Навума); *Карпа, выгнаны з маёнтка, аддадзены быў у работнікі аднаму заможнаму гаспадару...* (Ян Баршчэўскі. Шляхціц Завальня). У старажытных славян была традыцыя найбольш поўна вызначаць асобу чалавека, адпаведна яго вонкаваму выглядзе ці характару. На думку Н. Парфёнавай, «выкарыстанне назваў жывёл, птушак, рыб, раслін у якасці асабовых імён – звычай, які адлюстроўвае погляды нашых продкаў на прыроду асабовага імя. У такіх імёнах адлюстраваліся найстаражытнейшыя вераванні, што той ці іншы род браў сваё паходжанне ад пэўнага віду жывёлы ці расліны» [6, с. 81]. Аднак з распаўсюджаннем хрысціянскай рэлігіі на беларускіх землях такія імёны сталі ўжывацца ў якасці мянушак.

Антрапаформула «асабовае імя + прозвішча» сустракаецца ў мове твораў у наступных выпадках: 1) падчас афіцыйнага звароту да персанажаў-сялян: *Выбачайце, я, даведаўшыся, што тутака пан Сабковіч, зайшоў паведаміць, што станавы яго трэбуець у справе мужыка Гапона Барычкі, каторы заявіў, што ўчора ўкралі ў яго маладую кабылку...* (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты); *А відзеў ты (пытаюць суддзі), як Пятрук Сушка Бартку біў?* (Ф. Багушэвіч. Сведка); 2) для рэпрэзентацыі прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя: *Антоні Муха двух маёнткаў панам зваўся, / Свайго не прапускаў і за чужым не гнаўся...; Гадоў таму са*

трыццаць пан майго фальварка / Ян Сліва быў суддзём гранічным. Гаспадарку / Яго купіўшы і прыняўшы ва ўладанне, / Прыйшлося мне прыняць суддзі былога званне (В. Дунін-Марцінкевіч. 3-над Іслачы, або лекі на сон). Праз такія найменні аўтары эксплікуюць сацыяльную функцыю, якая дакладна ўказвае на месца персанажа ў сацыяльнай структуры грамадства.

Для адрознення персанажаў, ідэнтыфікаваных найбольш распаўсюджанымі імёнамі, ужываецца і двухкампанентная мадэль «**асабовое імя + тапонім**»: *Шаноўны Эдвард, Віктар і Станіслаў, далей / Пан Ян з Янова дзедзіч, бацька селяніну, / Ды шкода, не пазнаеш галавы краіны, / Бо пан Ян з Багатовы сёння не прыбудзе...* (В. Дунін-Марцінкевіч. Літаратарскія клопаты).

Такім чынам, асабовыя ўласныя назвы як неад'емны кампанент літаратурнага твора валодаюць значным семантыка-стылістычным патэнцыялам: яны ствараюць нацыянальны і рэгіянальны каларыт, з'яўляюцца сродкамі сацыяльнай характарыстыкі персанажа. Мужчынскі антрапанімікон у прааналізаваных творах даволі рэпрэзентатыўны і адлюстроўвае асноўныя мадэлі іменавання на тэрыторыі Беларусі XIX стагоддзя.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ (СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ)

1. Басава, Г. І. Літаратурныя антрапанімы як элемент «анамастычнай прасторы твора» / Г. І. Басава // Беларуская мова ў другой палове XX ст. : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 22–24 кастр. 1997 г. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск : БДУ, 1998. – С. 225–228.

2. Воронова, И. Б. Текстоброудующая функция литературных имен собственных (на материале эпических произведений XIX–XX вв.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Воронова Ирина Борисовна. – Волгоград, 2000. – 24 с.

3. Калинин, В. М. Поэтонимология: из заметок о метаязыке науки / В. М. Калинин // Логос ономастики. – 2008. – № 2. – С. 96–101.

4. Карпенко, Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.

5. Лепешаў, І. Пра паходжанне прыказак / І. Лепешаў // Польшча. – 2007. – № 4. – С. 210–216.

6. Парфёнова, Н. М. Нелюбка, Власова дочка / Н. М. Парфёнова // Русская речь. – 1993. – № 3. – С. 80–83.

7. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск : Вышэйш. шк., 1990. – 220 с.

8. Фомин, А. А. Литературная ономастика в России: итоги и перспективы / А. А. Фомин // Вопросы ономастики. – 2004. – № 1. – С. 108–120.

КРЫНІЦЫ ФАКТЫЧНАГА МАТЭРЫЯЛУ (ИСТОЧНИКИ)

Багушэвіч, Ф. Творы: вершы, паэмы, апавяданні, артыкулы, лісты / Ф. Багушэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 309 с.

Баршчэўскі, Ян. Шляхціц Завальня, або Беларус у фантастычных апавяданнях / Ян Баршчэўскі ; уклад., пер. з польск. і камент. М. Хаустовіча. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 383 с.

Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 527 с.

Лучына, Я. Творы: вершы, нарысы, пераклады, лісты / Я. Лучына ; уклад. і прадм. У. Мархеля. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 214 с.

Марцінкевіч, Г. Адвяхорак / Г. Марцінкевіч // Літаратура Беларусі: першая палова XIX стагоддзя : хрэстаматэя. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – С. 437–455.

STRUCTURAL AND SEMANTIC ORGANIZATION OF ANTHROPONIMIC BELARUSIAN AUTHORS OF THE 19TH CENTURY

G. V. Yudzyankova

The article deals with poethonyms. The structural and the semantic peculiarities of the male personal names are regarded in the belles-lettres language of the Belarusian literature of 19th century.

Key words: poethonym, anthoponym, full/short form, connotation.